

PHRYGLERİN MİTOLOJİK ETKİSİNİN EDEBİYAT VE SANAT DÜNYASINA YANSIMALARI*

Fatih Mehmet BERK**

Özet

Medeniyetlerin oluşmasında meydana gelen olaylar bir zincirin halkası gibi birbirlerine bağlıdır. Anadolu bu halkanın çoğu zaman en önemli unsuru olmuştur. Phrygia ise Anadolu içinde sahip olduğu konum itibarıyla bu halkaya değer katan uygarlıklardan birisidir. Phrygia'nın konumu, gerek kendi dönemi ve gerekse günümüzde farkındalığını tüm dünyaya hissettirebilmiştir. Tarih boyunca edebiyat ve sanat dünyasında Phrygia isminin bilinirliğini ayakta tutan güç Phryg mitolojisidir. Bu çalışmamızda Phrygia'nın sahip olduğu bu mitolojik gücün edebiyat ve sanat dünyasına yansımaları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Phrygia, Mitoloji, Edebiyat, Sanat, Midas.

THE REFLECTIONS OF THE MYTHOLOGICAL POWER OF PHRYGIA TO THE LITERATURE AND ART WORLD.

The incidents taken place during the building up process of the civilizations are engaged each other as the chain link. Anatolia has mostly been the most important link of this chain. Phrygia is one of the civilizations that contribute a lot to this chain in Anatolia. The position of the Phrygia shows its awareness to the world both during its period and in our days. Throughout the history the power that sustain the name of Phrygia in literature and art world is Phrygian mythology. In this study, we try to analyze the reflections of the Phrygian mythology to the literature and art world.

Key Words

Phrygia, Mythology, Literature, Art, Midas.

* Bu çalışma "Antik Kaynaklara Göre İç Batı Anadolu'nun (Phrygia) Jeopolitiği" (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011), isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Okt. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğretim Elemanı. fatihberk@hotmail.com

GİRİŞ

Hititler, Akhalar ve Arzawa gibi büyük krallıklar ve siyasal güçlerin ortadan kalkmasından sonra Trakya'dan Anadolu'ya kütleli yığınlar halinde girişler olmuştur. Bu yıkım döneminden, 300 yıl sonra Anadolu'da yeni devletler ortaya çıkmaya başlamıştır (Özdoğan, 1995: 29).

Phrygia Bölgesi, M. Ö. I. Bin yıl siyasal ve kültür tarihinin belli bir dönemine damgasını vurmuş bir toplumdur (Sivas, 1997: 1). Siyasal bir topluluk olarak ortaya çıktıkları dönemde (M. Ö. 725- 695-675) İç Batı Anadolu ve Orta Anadolu'ya egemen olmuşlardır (Akurgal, 1995: 191). Bölgenin sınırları sahip olduğu stratejik konumdan dolayı, Kimmer istilası, Lydia ve Pers egemenliği, Anadolu'da oluşan Helenistik ve Roma dönemleri boyunca sürekli değişmiştir (Ramsay, 1960: 163; Anthon, 1850: 641).

M. Ö. 8. yüzyılda Anadolu'nun merkezinde yer alan temel güç Phryglerdir. Phrygler önceleri Kızılırmak'ın etrafında, daha sonra Sakarya Nehri civarında gelişmişlerdir (Cook, 1975: 799). Phrygler, Troia VIIb'nin tahrip edilmesinden sonra M.Ö. 1190 yıllarında Anadolu'ya gelen Balkan kökenli boylardan birisidir (Akurgal, 1995: 191). Siyasal bir topluluk olarak (M. Ö. 725- 695-675) bütün Orta ve Güney Doğu Anadolu'ya egemenlik kuran güçlü bir krallık oluşturmuşlardır. Hint-Avrupa kökenli olmalarına rağmen, kısa bir süre içinde Anadolu kültürü içinde yoğrulup, Geç Hitit ve Helen kültürlerinin izlerini taşımışlardır (Akurgal, 1997: 265).

Yazınsal geleneğe göre Phrygler dünyanın en eski topluluğudur (Herodotos, II, 2). Arkeolojik verilerle desteklenmeyen fakat edebi metinlerde geçen ilk göç izi M. Ö. 2. bin yılın ortalarında meydana gelir. Tarihi kaynaklarda ilk kez İlyada destanında Troia savaşından çok önce bu bölgede oldukları söylenir. İlyada destanında Priamos, Phryglerin müttefiki olarak adlandırılır (Homeros, III: 181-190; Pausanias, I: 14. 2; Apuleius, XI: 2). Homeros, Troialıların safında yer alanları sayarken, Phrygialıların Askania'dan¹ geldiklerini belirtir (Homeros, II: 861- 862).

1. PHRYGIA'NIN MİTOLOJİK GÜCÜNÜ OLUŞTURAN KONUM

Genellikle medeniyetlerin ilk başta Doğu'da doğduğu, daha sonra Batı'ya doğru hareket ettiği kabul edilir. Doğu'dan Batı'ya yönelen bu medeniyet hareketinde Anadolu vazgeçilmez bir rota olmuştur. (Spykman, 1938: 45).

Anadolu'nun ve Phrygia bölgesinin gelişiminin en önemli nedenlerinden birisi coğrafi konumlarıdır. Phrygia bölgesi Batı medeniyetin temellerinin atıldığı Yunanistan ve Önasya dünyası arasındadır. Yunanistan'ın Önasya dünyasından etkilenmesindeki en önemli unsur da, Ege coğrafyasına çok yakın konumdaki Phryglerdir. Braudel, "*Uyguruluklar, coğrafya ile belirlenmiş alana sıkı sıkıya bağlıdır*"

¹ Bithynia' da bir bölge.

der (Braudel, 1992: 104). Phrygia'nın sahip olduğu coğrafi konum, Phryg medeniyeti ve uygarlığının en temel belirleyici unsuru olmuştur.

Eski Yakındoğu ve Mısır medeniyeti, klasik kültürün oluşumunda etkin bir rol oynamıştır. Bu bölge, Akdeniz dünyasındaki alfabe ve Yunan felsefesindeki bazı unsurların oluşumu başta olmak üzere bu konuda önemli katkılar sağlamıştır. John Boardman bu etkiyi şu şekilde tanımlar: “Beşinci yüzyıldan önceki Yunanistan’a, Batılı dünyanın Doğu’lu uzantısı olarak bakmak bence daha kolay” (Freemann, 2005: 15).

Yunanistan, Mezopotamya kaynaklarını ikinci el olarak Yakın Doğu’dan almış, burada Anadolu çift yönlü köprü vazifesi görmüştür. Medeniyetin temelleri Anadolu süzgecinden geçerek, Hellas’a ulaşmıştır. Burada Anadolu sadece coğrafi bir geçişi değil aynı zamanda Doğu sanatının, aklının ve dininin de geçiş noktası olmuştur. Phrygia, Doğu Akdeniz’in gelişimi ve özellikle Helen Medeniyeti’nin oluşumu için önemli katkılarda bulunmuştur (Petrova, 1995: 49; Mellink, 1966: 115). Karşılıklı olarak Trakya ve Phryg kültürü arasında yaşanan kültürel etkileşim Helenistik sentezin oluşumunu desteklemiştir (Vassileva, 1995: 15). Phrygler ve Yunanlılar arasındaki bu yakın ilişki Phrygler’in “Doğu’lu Grekler” olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Perrot ve Chipiez, 1892: 4).

Phrygialılar sahip oldukları konumunun avantajından yararlanıp, “Kısa fakat görkemli bir hayat yaşamışlardır”² (Akurgal, 1961: 119). Bu jeopolitik konum, Phrygia’nın ekonomi, sanat, mimari, teoloji ve müziğini derinden etkilemiştir. Phrygler bu birikimi Yunanistan aracılığıyla Batı’ya taşımış ve oluşan Phryg edebiyat ve kültür dünyası, tüm dünyada tanınmıştır. Phryg edebiyat ve kültür dünyasının temelini oluşturan mitolojik güç, yüzyıllardır edebiyat ve sanat dünyasının önde gelen isimlerine ilham kaynağı olmuştur. “Kördüğüm” anlamında dilimize geçen “Gordion düğümü” zor bir sorunun kaba kuvvetle halledilmesi anlamında birçok dilde yerini almıştır. “Eşek kulaklı Midas”, “Kybele”, Apollo ve Pan”, “Aesop” birçok farklı dile tiyatro oyunu, hikâye vb. edebi türlerde çevrilmiştir.

Gardner’in Phrygia’nın birinci bölgesi diye tanımladığı Spil Dağı civarında Phryg kahramanlarından Tantalos ve Pelops karşımıza çıkar. Büyük Phrygia olarak adlandırılan bölge ise Phryg tarihi ve efsanelerinin en önemlilerine sahne olmuştur. Marsyas, flütü için kamışları bu bölgedeki gölden kesmiştir. Silenos’un içerek sarhoş olduğu pınar ve yakalandığı alan, Phrygia’nın efsanevi Kralı Gordios’a ait olan yük arabası, Amazonlarla ilk savaşın yapıldığı yer, Phryg sabanlarıyla zenginleşen ovalar ve İlyada’da geçen ünlü şehirler bu bölgenin içindedir. Burası, Gordios ve Midas ismiyle ön plana çıkan bölgedir (Gardner, 1892: 36).

W. M. Ramsay, Erken Dönem Hristiyanlarından olan Montanistlerde görülen çilekeş hayat tarzı ve Müslümanlar arasında görülen sema ritüelinin kökeninin Phryglere dayanabileceğini söyler (Gardner, 1892: 44).

² “Glorieuse mais tres courte vie”

İlk Phryg krallarından kabul edilen kral Nannakos'a ait iki söz vecizeleşerek Yunan literatürüne girmiştir. Kral Nannakos, kendisinin ölümünden sonra ülkesinin tamamen yok olacağını kâhinlerden öğrenir ve bundan dolayı tüm varlığını bir yere toplar. Bu olay üzerine “Nannakos'tan önce” ve “Nannakos gibi ağlamak”³ sözleri tarihe geçer (Davenport, 1995: 239).

Plutarkhos'a göre “Manik (Manic)” kelimesi güçlü ve erdemli bir Phrygia kralı olan Manis'ten gelmektedir ve bundan dolayı kelime yeni bir anlam kazanarak “Büyük” anlamına gelmiştir. Phrygialıların elde ettiği büyük, şanlı başarılarla da “Manik kahramanlıklar” denilmiştir (Mavor, 1802: 277).

1. 1. İskender ve Gordion Düğümü

Midas'ın babası Gordios çiftçidir. Bir gün saban sürerken pulluğunun üzerine bir kartal konar ve işini bitirinceye kadar bekler. Pulluğuna konan kartalı kâhinlere sormak için yola koyulur. Yolda karşılaştığı ve ilerde hanımı olacak genç kız, Zeus'a (Jupiter) bir adak sunmasını önerir. Gordios ve yoluna çıkan genç kız evlenirler ve “Midas” adında bir çocukları olur (Arrianos, 2005: 46; Abbott, 2009: 120-121).

Gordion'da bu dönemde yönetsel bir başıboşluk ve huzursuzluk vardır. Toplanan meclis bir kâhine danışır. Kâhin, şehre arabasıyla ilk giren kişiyi kral olarak ilan ettikleri takdirde sorunlarının çözüleceğini söyler. Bu kişi ise şehre kağnısıyla giren Midas, babası Gordios ve annesi olur. Sonunda Midas kral olarak seçilir. Günün anısı ve hatırasına arabayı ve sabanı Zeus'a ithaf etmek isterler ve hiç kimsenin açamayacağı şekilde bağlarlar. Bu atılan düğümün adı “Gordion düğümü” olarak kalır (Abbott, 2009: 121).

Kâhin, bir sonraki kehanetinde “Her kim bu düğümü çözerse, Asya'nın hâkimi olacaktır” şeklinde ikinci bir kehanette bulunur. Daha önce birçok kişi tarafından çözülmeye çalışılan düğümü, Doğu Seferi sırasında stratejik nedenlerden dolayı Gordion'a gelen B. İskender çözer (Plutarkhos, 1919: XVII; Arrianos, 2005: 47; Abbott, 2009: 122).

“Gordion düğümünü çözmek”, “Zor bir problemin üstesinden sıra dışı bir şekilde gelmek” demektir (Zuck, 1997: 423; Whiting, 1980: 183). Deyimselleşen bu ifadeyi günümüzde de sıklıkla duyarız. Eski çağ yazarlarından Arrianos ve Justin Gordion düğümü ve B. İskender hakkında bize bilgi verirler (Justinus, 1853: II. VII; Arrianos, 2005: 47).

Shakespeare “Henry V” adlı⁴ oyununda bu deyim kullanmıştır (Shakespeare, 2000: 133). Gazeteci ve yazar Shirley Brooks (1816-1874) tarafından “İyiliğin ve Kötülüğün Hikâyesi: Gordion Düğümü” (Brooks, 1868: 1), Alman Bernhard Sch-

³ “To weep like King Nannakos”, “to be from the time of Nannakos”.

⁴ Turn him to any cause of policy,
The Gordion knot of it he will unloose,
Familiar as his garter (Shakespeare, V. Act. I. Scene 1).

link (1944-) tarafından kaleme alınan ve “Gordion Fiyongu” olarak Türkçeye çevrilen roman (Schlink, 1998: 1), Stephen J. Herman’ın “Bir Modern Trajedi: Gordion Düğümü” (Herman, 1999: 1) adlı eserler farklı dillerde karşımıza çıkan, ya doğrudan efsaneyi konu almış ya da çoğunlukla “Gordion düğümü” ifadesini roman ve hikayelerine başlık olarak seçmiş eserlerdir.

ABD’li bas gitarist Sean Malone tarafından kurulan enstümental progressive rock grubu, adlarını “Gordion Knot (Gordion Düğümü)”⁵ olarak koymuşlardır. “Gordion- Kör Düğüm”⁶ adlı bir çocuk oyunu ülkemizde KÜSAGEM (Kültür Sanat ve Göç Etkinlikleri Merkezi) adlı bir sivil toplum kuruluşu tarafından sahnelen bir oyundur.

Amerikan politikasında “Demokrasi ve eşitlik” kavramını tam anlamadan acele çözmeye kalkışmanın beklenmedik sonuçlar doğurabileceği “Demokratik eşitliğin Gordion Düğümü”⁷ olarak tanımlanmıştır (Huston, 2006: IX).

1. 2. Kral Midas ve Altın Dokunuş

Phrygia Kralı Midas, mitolojide Gordios ve Kybele’nin oğlu, Orpheus’un öğrencisi zengin bir kral olarak karşımıza çıkar (Herodotos, I, 14; Pausanias, I, 4; Strabon, VII, III). Çocukluğunda uyurken karıncaların Midas’a buğday taneleri taşıması, kâhinler tarafından Onun gelecekte çok zengin ve güçlü bir kral olacağı yorumunun yapılmasına neden olmuştur (Smith, 1851: 513).

Bu efsanede ikinci kahramanımız Dionysos’un arkadaşı, durmadan şarap içen ve gezen, şişman ve çirkin bir fiziki yapıya sahip olan Silenos’tur. İhtiyar bir satyr olan Silenos, şarap tanrısı Dionysos’la birlikte gezerken uyuyakaldığı için ekipten ayrı kalır ve yolunu kaybeder. Başiboş gezen ihtiyar Silenos’u Kral Midas’ın adamları bulur ve krallarına götürürler. Kral Midas, Trakyalı Orpheus’tan öğrendiği Dionysos kültü sayesinde Silenos’u tanır ve onu on gün, on gece sarayında misafir eder (Ovidius, 1922, XI, 85).

Daha sonra Silenus’u Dionysos’a teslim eder. Kaybettiği arkadaşını bulan Dionysos, Midas’a “Dile benden ne dilersen” der. Bu teklife çok sevinen Midas, zengin olabilmek amacıyla o talihsiz dileğini söyler ve “ Her dokunduğunun altın olması” talebini iletir. Sonucun kötü olacağını tahmin eden Dionysos istemiyerek te olsa dileğini yerine getirir. Sevinçle memleketine dönen Midas, sonucu test etmek ister ve dokunduğu meşe ağacının ve yerden aldığı taşın altına dönüşmesini sevinçle karşılar. Bu mutlulukla yaşarken, hizmetçileri, acıkan ve susayan krallarına bir sofraya hazırlarlar. Yemek için uzandığı ekmeğe, içmek için uzandığı şarap, birer birer altına dönüşür ve açlığı ve susuzluğunu gideremez olur. Midas, bu zengin fakat zavallı halinden kurtulmak için tekrar Dionysos’a gitmeye karar verir. Hatasını kabul ettiğini ve tekrar eski haline dönmek istediğini belirtir. Diony-

⁵ [http://en.wikipedia.org/wiki/Gordion_Knot_\(band\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Gordion_Knot_(band)).

⁶ <http://www.kusagem.org>.

⁷ The Gordion Knots of Democratic Equality.

sos, Midas'ın bu dileğini de kabul eder ve Sardes'e gitmesini ve Paktolos Irmağı'nın çıkış noktasında yıkanmasını söyler. Dionysos tarafından bahsedilen vucudundaki tüm altınlar ırmağa akar ve ırmak altın suyuna bezenir. O günden sonra altın suyuyla dolan Paktolos Irmağı geçtiği her yeri zengin kılar (Ovidius, 1922, XI, 85).

Plutarkhos, "Consolatio ad Apollonium" adlı eserinde Midas ve Silenos'un aralarında geçen konuşmayı aktarır. O konuşmada Midas, Silenos'a "İnsanoğlu için dünyada en iyi şeyin ne olduğunu" ve "En çok neyi tercih etmesi gerektiğini sorar". Silenus, ilk başta cevap vermez fakat Midas'ın ısrarla beklediğini görünce şöyle der (Plutarkhos, 1928: 28):⁸

"Ey şansın ve kötü talihin çocuğu, sefil fani! Senin için iyi olan aslında bu sözleri duymamaktır. Ama illa duymak istiyorsan, o zaman dikkatle dinle. İnsanoğlunun en iyiyi elde etmesi imkânsızdır. İnsanoğlu için dünyada elde edebileceği en iyi şey doğmamış olmaktır. Mamaflı, doğdu ise yapabileceği en iyi ikinci iş, en kısa zamanda ölmektir."

Shakespeare'nin "Venedik Taciri (The Merchant of Venice)"⁹ adlı eserinde her şeyi altına dönüştürebilen kişiden, yeteneğini Dionysos (Bacchus)'ten alan kişi anlamında bahsedilir.

1997 yılında Peter Manoogian tarafından yönetilen "Midas Dokunuşu (Midas Touch)" adlı filmde 12 yaşındaki bir çocuğun kalp hastası babaannesini iyileştirmek için zengin olma çabası anlatılır. Kabul olan duası Midas'ta olduğu gibi lütfetan kâbusa dönüşür. Benzer bir film 1989 yılında Macar sineması tarafından Geza Beremenyi yönetiminde, her dokunduğu altına dönüşen bir tüccarin hikâyesi olarak anlatılır. (Morford ve Lenardon, 2002: 796).

David MacDonald 1940 yılında "The Midas Touch" adlı bir film yönetir (Quinlan, 1984: 335). "The Midas Touch (Midas Dokunuşu)" Margaret Kennedy (1869-1967) tarafından kaleme alınan bir romandır (Head, 2006: 600).

"Midas Touch (Midas Dokunuşu)" her dokunduğu altına dönüşen esrarengiz bir yetenek olarak deyimleşmiştir (Webber ve Feinsilber, 1999: 360).

1.3. Apollo ve Pan'in Müzik Yarışması

Pan, Yunan mitolojisinde 12 Olymposlu'ya dâhil edilmeyen tanrılardan birisidir. Babası Hermes'tir. Doğduğunda çirkinliğinden dolayı annesi korkup kaçmış, babası da tanrıları eğlendirsin diye Olympos'a götürmüştür (Graves, 2004: 112). Apollo ve Pan arasındaki müzik yarışmasında "Pan" in yerini bazen "Marsyas" alır.

Pan, müziğin, sanatın ve şiirin tanrısı olan Apollo'ya meydan okur. Apollo teklifi kabul eder ve dağ tanrısı Tmolos ve Phrygia kralı Midas'ın hakemliğinde

⁸ Bu hikayeden Cicero'nun "Tusculan Disputations" adlı eserinde de bahsedilir: "adfertur etiam de Sileno fabella quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem non nasci homini longae optimum esse, proximum autem quam primum mori (Cicero, Tusculan Disputations, 48).

⁹ To entrap the wisest. Therefore, thou gaudy gold, Hard food for Midas, I will none of thee (Shakespeare, Merchant of Venice, Act 3, Scene 2).

yarışırlar. Dağ tanrısı Tmolos, ilk önce Pan'ın flütünden çıkan nağmeleri beğenmesine rağmen, Apollo'nun lirinden dinlediği müzik onu daha fazla mest eder ve Apollo'nun lirini, Pan'ın flütüne üstün kılar. Fakat Phrygia kralı Midas, sonucun adil olmadığını öne sürer ve Pan'ın flütünün daha iyi olduğunu öne sürer. Bunun üzerine sinirlenen Apollo, Midas'ın kulaklarını korkunç bir şekilde uzatır, gri kıl-larla donatır ve sarkıtıp eşek kulaklarına çevirir. Bu rezil durumdan saklamak için Midas mor bir şapka giyer. Saçlarını tıraş eden hizmetkârı bu olayı görür ve bu sırrı bir çukur kazarak toprakla paylaşmak ister. Kazdığı çukuru toprakla örter. İlerleyen yıllarda bu topraklarda yetişen kamışlar, her güney rüzgârı estiğinde bu sırrı fısıldamaya başlarlar ve Midas'ın sırrı her tarafa yayılır (Ovidius, 1922: XI, 146- 193).

Midas'ın giymiş olduğu şapka kaba kuvvet ve otoriteye karşı özgürlük ve bağımsızlığın sembolü olmuştur (Fischer, 2004: 851; Özek, 2010, 10). Phryg şapkası Fransız Devrimi'nden Amerikan bağımsızlık mücadelesine, Latin Amerikan ordularına kadar ulaşmıştır (Özek, 2010, 10; Reading, 2009: 844). Şirinler çizgi filminin karakteri Şirin Baba'nın taktığı şapka da Phrygia'ya dayandırılır (Newman, 2001: 118).

Midas'ın farklı ülkelerin edebiyat ve sanat dünyalarına yansımaları olmuştur. Elizabeth Dönemi yazarlarından olan John Lyly (1554-1606), "Midas" adlı oyunu alegorik bir oyun olarak tanımlanmıştır ve "Midas'ın Altın Dokunuşu" ve "Eşek Kulaklı Midas" mitolojileri konu edinilmiştir (Dilke, 1894: 290). Lyly, şaşılacak derecede zengin olan İspanya kralı II. Philip'i Midas'a benzetir (Bloom, 2004: 286).

İngiliz biyografi ve roman yazarı, Mary Shelley (1797- 1851) ve Percy Bysshe Shelley (1792- 1822)'in 1820'de kaleme aldığı Mary'nin drama, Percy'nin de lirik şiirlerini yazdığı eser, "Apollo ve Pan arasındaki Yarışma" ve "Midas'ın Altın Dokunuşunu" konu alır (Schor, 2003: 180).

Ülkemizde ise mitoloji ve tarihe dayanarak çağının eleştirisini yapan sanatçı Güngör Dilmen, var olan malzemeyi özgünce yeniden biçimleme başarısını göstermiştir (Keçeli, 2003: 18). "Midas'ın Kulakları" adlı bir tiyatro oyunu kaleme almıştır (Gassnerr ve Quinn, 1969: 875). G. Dilmen'in liberottosunu (opera metni) yazdığı Ferit Tüzün'ün bestelediği "Midas'ın Kulakları" adlı 2 perdelik opera, 1960 yılında sahnelenmiştir (Altar, 1981: 384). Tiyatro oyunlarında konu olarak "Midas ve Phrygia mitoslarını seçme nedenini "Anadolu kültürüne sahip çıkmak" olarak nitelendirir. Sanatçı, tarihsel ve mitolojik figürleri geçmişte resmedilen formatından sıyrıp canlandırmış ve birer dram kişisi olarak karşımıza koymuştur (Keçeli, 2003: 19).

"Apollo ve Marsyas" arasındaki ilişki 15. yüzyılda Ribera, Reni ve le Guerchin gibi birçok ressama ilham vermiş ve tablolarında konu olmuştur. Bazıları Apollo'nun olağanüstü güzelliği ile birlikte sergilenen işkence sahnesine de yer verirken, bazıları şiddeti görmezlikten gelmişlerdir (Wright, 1991:423).

Dante, İtalyan edebiyatının başyapıtlarından sayılan “İlahi Komedya” isimli eserinin son bölümü olan “Paradiso (Cennet)” adlı bölümde Apollo’dan bahsederken Marsyas’ın derisini yüzme sahnesini metafor olarak kullanır (Dante, 1904: I, 13, 21).

Birçok rönesans ressamı Apollo ve Marsyas’ı resmederken Apollo’dan taraf olurken, Michelangelo, Marsyas’ı ön plana çıkarmıştır. Apollo’nun gurur ve kibrine karşı, Marsyas’ın cesaretinin resmedilmesi, Rönesans eleştirmenleri tarafından muhteşem eserler yaratabilmek için gerekli olan “Cesaret” olarak tanımlamışlardır (Barnes, 1998: 106).

1. 4. *Kybele ve Attis*

Attis, Aphrodite’nin aşık olduğu Adonis gibi bir bitki tanrısıdır. Her ikisinin efsanelerinin benzerliğinde dolayı aynı tanrılar olduğu da söylenir. Kült merkezi Phrygia olan Ana Tanrıça Kybele’nin aşık olduğu kişidir. Bazıları Kybele’yi Attis’in annesi olarak nitelendirir. Bitkilerin ölümünü ve dirilişini simgeleyen bir tanrıdır (Frazer, 1963: 362). Attis’e ait en eski yazılı kaynak, Herodotos’a ait olan ifadedir. Herodotos, “Atys”i, Lydia’lı bir kralın oğlu olarak tanımlar (Herodotos, I, 34).

Kybele ve Attis arasında yaşanan olayın farklı anlatımları vardır. Diodoros’a göre Kybele, Attis’e aşık olur ve onunla ilişkiye girer. Bakire olarak düşünülen Kybele, kralın sarayında bakire olmadığı anlaşılınca kendisiyle ilişkiye giren Attis’in öldürülmesine sebep olur. Üzüntüsünden çılgına dönen Kybele, kendini kırlara, bayırlara atar ve yıllarca dağlarda defini çalıp, inleyerek dolaşır durur (Diodoros, III, 58-59). Diodoros’un bu anlatımında Attis, hadım edilmez ve babası tarafından öldürülür.

Ovidius’un “Fasti”¹⁰ adlı eserinde ise Kybele ve Attis birbirlerine aşık olurlar. Kybele, tapınağını koruması ister, Attis de itaatkar olacağına dair söz verir. Fakat su perisi Sagaritis ile tanıştıktan sonra yeminini bozar. Öfkeye kapılan Kybele, Sagaritis’in yaşamının bağlı olduğu ağacı keserek Attis’i çıldırtır. Perişan olan Attis, kendisini Dindymus Dağı (Murat Dağı)’nın tepesine atar. “Ben bunu hak ettim” naralarını atarak kendisini hadım eder. Attis’in bu hareketi ilerleyen yıllarda bu kültün devamında Attis’in rahiplerin kendilerini onu örnek alarak hadım etmelerine yol açmıştır (Ovidius, IV, 221-225).

Derin sularda teknesine hızlıca atlayan Attis,
Hevesle adım atar tanrıçanın gizemli ormanına,
Phryg topraklarına.
Ortak olur, yaşanan çılgınlığa, galeyana,

¹⁰ Ut tacui, Pieris orsa loqui: Phryx puer in silvis, facie spectabilis, Attis turrigeram casto vinxit amore deam; hunc sibi servari voluit, sua templa tueri, et dixit "semper fac puer esse velis." ille fidem iussis dedit, et "si mentiar", inquit "ultima, qua fallam, sit Venus illa mihi." fallit, et in nympha Sagaritide desinit esse quod fuit: hinc poenas exigit ira deae. reddita quaesiti causa furoris erat (Ovidios, 221-225).

Şaşırır, donar kalır.

Son pagan Roma İmparatoru olarak bilinen ve aynı zamanda felsefi ve yazarlık yönü de olan Flavius Claudius Julianus (332-363), inandığı tanrıları Hristiyanlığa karşı korumak uğruna çaba sarfeder. Bu çabaları arasında “Attis ve Kybele” mitini yorumlaması da vardır. Attis’in kendini hadım etmesini, insanların istek ve taleplerini sınırlaması ve içdiş etmesi gerektiği olarak yorumlar. Julianus’a göre insanoğlu gerekli olan bu amaca ulaşmak için çabalamalıdır. Arzu ve isteklerle dolu olan maddi alemin kasırgasından kaçtığı taktirde onu daha şerefli, daha mutlu bir hayat bekliyor olacaktır. Ana Tanrıça’nın Attis’i terketmediğini bilakis sonsuza dek yanına aldığı belirtilir. Bu yorumları, Hristiyanlığa karşı yürüttüğü mücadele örneklerinden birisidir (Negri, 1905: 245-246).

1. 5. Kral Nammakos ve Tufan

Tufan, birçok ülkenin mitlerinde karşımıza çıkan bir olgudur. Phrygia’ında tufanla ilgili bir hikayesi vardır. İkonium’un kralı olan ve yaklaşık 400 yıl yaşadığı söylenen kral kendilerini bir tufanın beklediğini belirtmiş ve halkı için ağlayıp dua etmiştir (Maclear, 1868:16).

Apameia şehri unvan olarak “Gemi” anlamına gelen “κίβωτός,”’i taşır. Septimus Severus dönemine ait paralarda gemilerden ayrılışı tasvir eden resimler vardır. Geminin üzerinde yazan “NQE” ismini Riehm’in kopyalarında “Nuh” olarak tanımlanmıştır. “Nuh” isminin yerel gelenekten geldiğini söylemek oldukça zordur. Bu yüzden bu ismin Anadolu’ya akın eden Yahudilerden, ya da Yahudilerin, var olan Phryg geleneği üzerine inşa etmeleri sonucu ortaya çıktığı düşünülmektedir (Gunkel, 1997: 75).

James George Frazer, “Büyük Tufanın Eski Hikayeleri (Ancient Stories of a Great Flood)” adlı eserinde yaşanan tufanı şu şekilde tanımlar (Frazer, 1916: 270):

“Tufanla kendini ilintili olmasından gurur duyan Küçük Asya şehri, Phrygia’daki Apamea Kiboto’tur. Şehre verilen ve Severus Macrinus ve B. Philip(Philip the Elder)döneminde basılan paralarının üzerinde görülen “Kibotos” ünvanı, Yunanca da “Sandık” ve “Gemi” anlamlarına gelmektedir. Belden yukarısı gözüken iki yolcusuyla yol alan geminin yanında ise ayakta bekleyen bir erkek ve bir de bayan figürü vardır. Üstte ise kuzgun ve ağzında zeytin dalı taşıyan güvercin, geminin üstüne tünemiş iki kuş resmi olarak karşımıza çıkar. Yunanca “Noah” olarak karşımıza çıkan “Noe” kelimesi geminin üzerine işlenmiş olarak resmedilir. Geminin içinde ve dışında resmedilen kişiler ise Nuh ve eşidir. Bu paralar, tartışmasız bir şekilde Apamealıların, Eski Ahit’in Genesis (Yaratılış) bölümündeki İbrani geleneğine göre anlatılan Nuh Tufanı’ndan haberdar olduğunu gösterir. Apamealılar ise bu hikayeyi Kudiüs’e bağlı amaçlı giden Yahudi vatandaşlarından öğrenmiş olabilirler. Apamea’da anlatılan Tufan hikayesi, ya İbrani geleneğinden alıntılanmıştır ya da eski bir tufan hikayesi olarak yerel bir uzantıdır.”

Stephanus Byzantinus, Ethnica adlı eserinde İkonium’un Tufan hikayesini Yunanlılardan aldığını söyler. Ayrıca Zeus’un emriyle Prometheus ve Athena’nın

meydana gelen tufandan sonra çamurdan yapılmış şekillere (ευκόνες), rüzgara emrederek ruh üfleyip yeni bir ırk yarattıklarını ifade eder (Bechard, 2000: 321).

İkonium, tufandan sonra yeniden yaratılan bu yeni ırkla hayata dönmüş ve şehre adını “İkonium” olarak vermiştir. Bu hikaye, Yunanistan’da “Tufandan önce” anlamını veren “Kral Nannakos’tan daha eski (more ancient than the Nannakos)” adlı bir deyim in oluşmasına neden olmuştur. “Kral Nannakos gibi ağlamak (to weep like Nannakos)” ise İkonium’da meydana gelen tufanla bağlantılı olarak ortaya çıkmış bir diğer ifadedir (Davenport, 1995: 239).

1. 6. *Philemon ve Baucis*

Philemon ve Baucis hikayesini Anadolu’nun misafirperverliğini anlatan bir efsane olarak tanımlamış olsak fazla abartmış olmayız. Çünkü bu hikaye, batıda bir iyilik örneği olarak Romalıların misafirperverliği olarak sunulmaktadır. Olayın geçtiği coğrafya ise Anadolu’dur. Olay, mitsel bir hikaye olduğu için herhangi bir milleti ön plana çıkarmaktan öte, mekanı ön plana çıkartıp, o insanlara misafirperverlik duygusunu veren ruha, toprağa bakmak daha doğru olacaktır.

Philemon ve Baucis, Phrygia’da yaşayan yaşlı bir çifttir. İnsanları sınamak amacıyla yeryüzüne inen Zeus ve oğlu Hermes’in evinde kaldıkları yaşlı insanlardır. Zeus ve Hermes kılık değiştirip, tanınmamak için pejmürde bir kıyafet giyerler. Yiyecek bulmak ve dinlenmek için çalmadık kapı bırakmazlar. Her bir kapıda reddedilirler. Ta ki Philemon ve Baucis, Zeus ve Hermes’i fakirhanelerine kabul edene kadar (Thomas, 2004: 35).

Philemon ve Baucis, iki yorgun gezgine kapılarını açarlar ve içten, samimi bir ortamda ağırlamaya çalışırlar. Misafirlerine onlarca bardak şarap doldurmalarına rağmen, şarap kasesinin bitmediğini farkederler. Bunun üzerine bahçelerinde sahip oldukları tek hayvanları olan kazı yakalayıp, misafirlerine ikram etmek isterler. Fakat tüm çabalarına rağmen, kazı yakalayamazlar. Kaz en sonunda misafir olarak gelen gezginlerin yanına sığınır ve onlardan kendisini korumalarını talep eder. Kazı korumak için, Zeus ve Hermes, kimliklerini açıklarlar ve yaşlı çiftte yaptıklarından dolayı minnet duygularını sunarlar ve yaşlı çifti de yanlarına alıp köyün içindeki tepenin en üst noktasına varırlar. Birazdan Zeus’un emriyle tüm köy sular içinde kalıp, yok olup gider (Thomas, 2004: 36-37; Colton, 1968: 166).

Philemon ve Baucis köylerinin sular altında kalıp, yok olmasıyla üzülmürlü. Bu üzüntüleri kısa bir süre sonra şaşkınlık ve sevince dönüşür. Zeus, eski, mütevazı kulübelerin, altından yapılmış çatısı olan, muhteşem bir eve dönüştürür ve kendisinden ne dilediklerini sorar. Yaşlı çift, şu ana kadar birlikte yaşadıklarını, birbirlerinin acısını görmeyip, aynı anda ölüp, öldükten sonra da birlikte yaşamalarını ve inşa edilen bu tapınakta ölünceye kadar rahip ve rahibe olarak Zeus’a hizmet etmek istediklerini söylerler. Zeus, dileklerini kabul eder (Parker vd., 2005: 77).

Tapınakta süren uzun bir hizmetin ardından eski günlerini yad ettikleri bir günde, vücutlarında beliren yaprakları farkederler. Derileri ağaç kabuğuna dö-

nüşmeye başlar. Birbirlerine sarılıp, ağlamaya başlarlar ve “Elveda” cümlesi dudaklarından akar. Baucis, ihlamur, Philemon ise meşe ağacına dönüşür (Frye ve Macpherson, 2004: 316).

Tüm yukarıda bahsetmiş olduğumuz olayların kaynağı Ovidius’un “Metamorphoses” adlı eseridir (Ovidus, 1922: VIII, 611-719).

Jonathan Swift, Philemon ve Baucis hikayesinden esinlenerek bir şiir yazmıştır (Swift, 2007: 39-43).¹¹

Jonathan Swift gibi 18. yüzyılda “Philemon ve Baucis” i tema olarak işleyen bir diğer yazar Matthew Prior’dur (Wright ve Spiers, 1959: II. 206; Hopkins, 1976: 140). John Dryden (1631-1700), Ovidius’un eserlerini İngilizceye çeviren İngiliz şair, oyun yazarı ve çevirmendir (Dryden vd. , 1838: 20).

Philemon ve Baucis çifti, Goethe’nin “Faust II” adlı eserinin V. Bölümünde II. Dünya Savaşı esnasında Almanya’da yaşayan yaşlı bir çift olarak karşımıza çıkar (Goethe, 1984: 279). Bu sahnede Goethe, Philemon ve Baucis çiftinin boğulmaktan kurtardıkları bir gezgine sahip çıkmalarını, karşılıklı var olan ilgi ve saygıyı kazanmış bir toplum modeli olarak sunar (Seung, 2006: 110). Faust’un daha önce resmettiği kin ve nefret içeren sahnelerine ters olarak ütöpik bir vizyon açılımıdır (Seung, 2006: 111). Philemon ve Baucis’in evlerinin yıkılması ve ölmeleri Faust’un bitmek tükenmek bilmeyen arzularının sonucudur. Philemon ve Baucis’in ölümü, geleneksel insanlı yaşam tarzının ölümü olarak nitelendirilir (Richter, 2007: 229).

¹¹ In ancient times, as story tells,
The saints would often leave their cells,
And stroll about, but hide their quality,
To try good people’s hospitality.
It happened on a winter night,
As authors of the legend write,
Two brother hermits, saints by trade,
Taking their tour in masquerade,
Disguised in tattered habits, went
To a small village down in Kent;
Where, in the strollers’ canting strain,
They begged from door to door in vain;
Tried every tone might pity win,
But not a soul would let them in.
Our wandering saints in woeful state,
Treated at this ungodly rate,
Having through all the village passed,
To a small cottage came at last,
Where dwelt a good honest old yeoman,
Called, in the neighbourhood, Philemon,
Who kindly did these saints invite
In his poor hut to pass the night;
And then the hospitable Sire
Bid goody Baucis mend the fire;
While he from out the chimney took
A fiitch of bacon off the hook,
And freely from the fattest side
Cut out large slices to be fried;
Then stepped aside to fetch ’em drink,
Filled a large jug up to the brink,
And saw it fairly twice go round;
Yet (what is wonderful) they found.

Ovidius'un "Metamorphoses" adlı eserinde Zeus ve Hermes tarafından ödülendirilen Philemon ve Baucis, Goethe'nin "Faust" adlı eserinde ise kendini ilahlaştırarak "Faust" karakteri tarafından cezalandırılır (Bishop, 1995: 234).

Rus yazar Gogol, Ovidius'un "Metamorphoses" adlı eserinde anlatılan "Philemon ve Baucis" hikayesini Ukrayna'da yaşayan "Afanasy ve Pulkheria" adında bir çifte uyarlamıştır (Karlinsky, 1976: 62).

Jean de La Fontaine, Ovidius'un "Metamorphoses" adlı eserinde anlatılan "Philemon ve Baucis" hikayesini baz alarak bir eser koyarken,¹² Ovid'in eserlerinin taklit edilmesinin çok zor olduğuna değinir (Wadsworth, 1967: 151).

La Fontaine, Ovidius'un eserini Grekçesi zayıf olduğu için Latince ve Fransızca tercümelerinden okumuştur. Alıntı yaparken kaynağını saklama gereği duymamıştır. Philip Wadsworth, La Fontaine'nin Ovidius'un eserinden alıntı yapmasını intihal olarak nitelendirmez ve La Fontaine'nin antik eserleri kendine özgün uyarlamasıyla başarılı yapıt ortaya koyan yazarların başında geldiğini belirtir (Wadsworth, 1967: 152). Başarısızlıkla sona eren evlilik hayatından duyduğu pişmanlığı ve duygu yoğunluğunu "Philemon et Baucis" adlı eserinde kendisi ve ayrıldığı eşini baz alarak yazar. Ovidius ve La Fontaine de ortak duyguları dile getirmişlerdir (Wadsworth, 1967: 154-155).

Fransız besteci Charles-François Gounod (1818-1893), Jules Barbier ve Michel Carre'nin librettosunu yazdığı "Philémon et Baucis (Philemon ve Baucis)" adlı operayı La Fontaine'nin "Philemon et Baucis" adlı eserinden esinlenerek bestelemiştir (Howard, 1948: 488).

Amerika'nın İç Savaş sonrasını anlatan aşk ve serüven tarzı bir roman olan Soğuk Dağ (Cold Mountain), Charles Frazier tarafından 1997 yılında yazılmış olup, kitabın son bölümünde "Ada" adlı karakter "Philemon ve Baucis" adlı mitolojik hikayeyi okur (Frazer, 1997: 448). Kitap, Anthony Minghella tarafından 2003 yılında sinemaya uyarlanmış, filmin başrollerini Jude Law, Nichole Kidman ve Renée Kathleen Zellweger'in paylaşmıştır (Ebert, 2006: 130).

Macar yönetmen Károly Makk, 1978 yılında "Philemon és Baucis" adlı bir film çevirmiştir. Bu filmde olayın kahramanları klasik hikayede geçen iki hayırsever yaşlının aksine, evlerine yardım için gelen askeri, geleceklerini riske atmama uğruna geri çevirirler (Krautz, 1989: 215).

SONUÇ

Eskiçağ tarihinde var olan birçok uygarlık Phrygler kadar güçlü bir tesir bırakmamışlardır. Phrygia, Doğu-Batı arasında meydana gelen karşılıklı etkileşimde Doğu'nun Batı'ya açılan son penceresi olurken, Batı'dan Doğu'ya yönelen hareket-

¹² La Fontaine'nin "Philemon ve Baucis" adlı eserinin giriş bölümü:
Nor gold nor grandeur brings us happiness:
The wealth and fleeting pleasure we possess
From those unsure, fickle divinities
Are brief at best (La Fontaine, 2007: 353).

lerde, Doğu topraklarına adım atılan ilk nokta olmuştur. Batı medeniyetinin sahip-
lendiği birçok değerde Phrygia'nın ruhu vardır. Bu ruh, karşılıklı etkileşimin so-
nucu olarak Yunanistan ve Batı medeniyeti aracılığıyla tüm dünyaya yayılmıştır.
Günümüzde dünyanın pek çok bölgesinde ilköğretim çağındaki çocuklar bile
Midas'ın kulaklarının uzamasını, her dokunduğunun altına dönüştüğünün hika-
yelerini bilmektedirler. Bu ise Anadolu'da bilinen Nasreddin Hoca hikayelerinde
farklı bir şey değildir. Çünkü Midas vb. Phryg mitolojileri Anadolu topraklarında
meydana gelmiştir ve orjin olarak Anadolulu'dur.

KAYNAKÇA

- Abbott, Jacob (2009). *History of Alexander the Great: Makers of History*. New York. Cosima Inc.
- Akurgal, Ekrem (1995). *Anadolu Uygarlıkları. İstanbul*. İstanbul. Net Turistik Yayınları.
- Akurgal, Ekrem (1997). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara. Tübitak.
- Akurgal, Ekrem (1961). *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*. Berlin. Walter de Gruyter.
- Altar, Cevat Memduh (1981). *Opera Tarihi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Anthon, Charles (1850). *A System of Ancient and Mediaeval Geography*. New York. Harper&Brother Publishers
- Cook, J. M. (1975). *Greek Settlement in the Eastern Aegean and Asia Minor*. Cambridge University Press. Chapter. XXXVIII.
- Apuleius. *Metamorphoses*. Translated by Thomas Taylor. London. Printed by J.. Moyes.
- Arrianos. *Aleksandroia Anabasis/İskender'in Seferleri* (Çev. Meriç Mete). İstanbul. İdea Yayınevi.
- Barnes, Bernadine Ann (1998). *Michelangelo's Last Judgment: The Renaissance Response*. University of California Press.
- Bechard, Dean Philip (2000). *Paul Outside the Walls: A Study of Luke's Socio-Geographical Universalism in Acts 14:8-20*. Editrice Pontificio Istituto Biblico.
- Bishop, Paul (1995). *The Dionysian Self: C. G. Jung's Reception of Friedrich Nietzsche*. Berlin and New York. W. de Gruyter.
- Bloom, Harold (2004). *Elizabethan Drama*. Chelsea House Publishings.
- Braudel, Fernand(1992). *Tarih Üzerine Yazılar* (Çev. M.Ali Kılıçbay). Ankara. İmge Kitabevi.
- Brooks, Shirley (1868). *The Gordion Knot:A Story of Good and Evil*. New York. Harper and Brothers Publishers.
- Colton, Robert E. (1968). Philemon and Baucis in Ovid and La Fontaine. *The Classical Journal*. Vol. 63. No. 4.166-176.
- Dante, Alighieri (1904).The Vision of Hell, Purgatory, And Paradise (Translated by Rev. H. F. Cary, M.A.). Chigaco.Thompson and Thomas
- Davenport, Guy (1995). *Seven Greeks*. New Direction Publishing. New York.
- Dilke, Charles Wentworth (1814). *Old English Plays: Being a Selection from the Early Dramatic Writers*. Vol. I. London. Whitthingham and Rowland.
- Diodoros. *Bibliotheka Historike* (Çev. Russel M. Geer, Edit. T.E. Page, E. Capps,W. H. D. Rose, L. A. Post, E. H. Warmington). Londra. The Loeb Classical Library.W. Heinemann Ltd. XVIII. 3.
- Dryden, J., Pope, A. , Congreve, W. , Addison, Joseph (1838). *Ovid*. Vol. II. New York. Harper and Brothers.
- Ebert, Roger (2006). *Roger Ebert's Movie Yearbook 2006*. Missouri. Andrews MacMell Publishing.
- Fischer, David Hackett (2004). *Liberty and Freedom: A Visual History of America's Founding. Ideas*. Oxford University Press.
- Frazer, J. G. (1963). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. New York. The Macmillan Company.
- Freemann, Charles (2005). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları* (Çev. S. Kemal Angı). Ankara. Dost Yayınevi.
- Frye, Northrop and Macpherson, Jay (2004). *Biblical and Classical Myths: The Mythological Framework Of Western Culture*. University of Toronto Press.
- Gardner, Percy (1892). Phrygia and Troas. *New Chapters in Greek History*. Chapter II. London. William Clowen and Sons Limited.
- Gassner, John and Quinn, Edward (1969). *The Reader's Encyclopedia of World Drama*. Toronto. Genera Publishing Company Thomas Y. Crowell Company.
- Goethe, J. Wolfgang (1984). *Faust I&II* (Edit. Stuart Atkins). West Sussex. Princeton University Press.
- Graves, Robert (2004). *The Greek Myths:Combined Edition*. England. Penguin Books.

- Gunkel, Hermann, Biddle, Mark E. (1977). *Genesis*. the USA. Mercer University Press.
- Head, Dominic (2006). *The Cambridge Guide to Literature in English*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Herman, Steve (1999). *The Gordion Knot: A Modern Tragedy*. Gravier House Press.
- Herodotos. *Historia/Herodot Tarihi* (Çev. Müntekim Ökmen). (Birinci Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros. *Ilias/The İliad* (Translated by Murray, A T.). Loeb Classical Library Vol. I. Cambridge. Harvard University Pres. London. William Heinemann Ltd.
- Hopkins, D. W.(1976). Dryden's "Baucis and Philemon. *Comparative Literature*. Vol. 28. No. 2. 135-143.
- Howard, J. Tasker (1948). *The World's Great Operas*. New York. Random House.
- Huston, L. James (2006). *Stephen A. Douglas and The Dilemmas of Democratic Equality*. Plymouth. Rowman& Littlefield Publishers Inc.
- Justinus. *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus* (Çev. John Selby Watson). London. Henry G. Bohn. York Street. Convent Garden.
- Karlinsky, Simon (1976). *The Sexual Labyrinth of Nikolai Gogol*. Harvard University Press.
- Keçeli, Fatma (2003). Mitolojik, Tarihsel ve Fantastik Olan'ın Kullanımı. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. AÜDTCF Tiyatro Bölümü. S.16.
- Krautz, Alfred (1989). *International Directory of Cinematographers Set- and Costume Designers in Film*. K. G. Saur Verlag GmbH & Co.
- Maclear, G. Frederick (1868). *A Class Book of Old Testament History*. Macmillan and Co. London.
- Mavor, W. Fordyce (1802). *Universal History, Ancient and Modern ; from the Earliest Records of Time, to the General Peace of 1801*. Vol. VIII. London. Printed for Richard Phillips.
- Mellink, M. J. (1966). Anatolia: Old and New Perspectives. *Proceedings of the American Philosophical*. Vol. 110. No. 2. Archaeology: Horizons New and Old. 111-129.
- Morford, Mark P. O. and Lenardon, Robert J. (2002). *Classical Mythology* (7th Edition). Oxford University Press.
- Negri, Gaetano (1905). *Julian the Apostate* (Edit. Duchess Litta-Visconti-Arese). London. T. Fisher Unwin.
- Newman, Paul B. (2001). *Daily Life in the Middle Ages*. McFarland Company Inc. Corporation.
- Ovidius. *Metamorphoses* (Edit. Brookes More). Boston. Cornhill Publishing Co.
- Özdoğan, Mehmet (1995). Early Iron Age in Eastern Thrace and the Megalithic Monuments (Edit: N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch). *Thracians and the Phrygians: Problems of Parallelism*. Ankara. METU. Faculty of Architecture Press. 29-40.
- Özek, Ayşe (2010). Dünyayı Saran Özgürlük Sembolü: Frig Başlığı. *HaberTurk Tarih*. Sayı. 13.
- Parker, J. , Mills, A. and Stanton, J. (2003). *Mythology: Myths Legends and Fantasies*. Global Book Publishing.
- Pausanias. *Description of Greece* (English Translation by W. H. S. Jones, Litt.D. , and H. A. Ormerod, M.A. ,in 4 Volumes). Cambridge. Harvard University Pres. London. William Heinemann Ltd.
- Perrot, Georges and Chipiez, Charles(1892). *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria, and Lycia*. London. Chapman and Hall Ltd.
- Petrova, Eleonora (1995). Bryges And Phrygians: Parallelism Between The Balkans and Asia Minor Through Archeological, Linguistic and Historical Evidence (Edit: N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch). *Thracians and the Phrygians: Problems of Parallelism*. Ankara. METU. Faculty of Architecture Press. 45-54.
- Plutarkhos. *Bioi Paralelloi/The Parallel Lives* (Translation by Bernadotte Perin). Harvard University Press, William Heinemann Ltd. Chapter: XVIII.
- Quinlan, David (1984). *Illustrated Guide to Film Directors*. Barnes & Noble.

- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev. Mihri Pektaş). İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.
- Reading, Mario (2009). *The Complete Prophecies of Nostradamus*. London. Watkins Publishing.
- Richter, Simon J. (2007). *Goethe Yearbook 14*. New York. Camden House.
- Schlink, Bernhard (1998). *Gordiyon Fiyongu* (Çev. Atilla Dirim). İletişim Yayınevi.
- Schor, Esther (2003). *The Cambridge Companion to Mary Shelley*. Cambridge University Press.
- Seung, T. K. (2006). *Goethe, Nietzsche, and Wagner: Their Spinozan Epics of Love and Power*. Oxford. Lexington Press.
- Shakespeare (2000). *Henry V*. Chatham. Wordsworth Editions Lmt.
- Smith, William Smith (1851). *A New Classical Dictionary Of Greek And Roman Biography, Mythology And Geography*(Edit. Charles Anthon). New York. Harper & Brothers Publishers.
- Strabon. *Geographika* (Edit. H.C. Hamilton, Esq., W. Falconer, M.A.). London. George Bell & Sons
- Sivas, T.Taciser (1997). *Eskişehir-Afyonkarahisar- Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*. AÜ. Yayınları. No. 1156.
- Spykman, N. John (1938). Geography and Foreign Policy I. *The American Political Science Review*. Vol. 32. No. 1. 28-50.
- Swift, Jonathan (2007). *The Battle of the Books and the Other Short Pieces*. Tedington. The Echo Library.
- Thomas, Ann. G. (2004). *The Women We Become: Myths, Folktales, and Stories About Growing Older*. Volcano Press.
- Vassileva, Maya (1995). Thracian and Phrygian Cultural Zone. (Edit: N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch). *Thracians and the Phrygians: Problems of Parallelism*. Ankara. METU. Faculty of Architecture Press. 13-17.
- Wadsworth, Philip A. (1967). Ovid and La Fontaine. *Yale French Studies*. No. 38. The Classical Line: Essays in Honor of Henri Peyre. 151-155.
- Webber, Elizabeth and Feinsilber Mike (1999). *Merriam-Webster's Dictionary of Allusions*. Merriam-Webster Springfield. Mass.
- Whiting, Bartlett Jere (1980). *Early American Proverbs and Proverbial Phrases*. Harvard University Press.
- Wright, Christopher (1991). *The World's Master Paintings: From the Early Renaissance to the Present Day - A Comprehensive Listing of Works by 1300 Painters and a Complete Guide to Their Locations Worldwide*. Routledge Publishing.
- Wright, H. B. and Spears, M. K. (1959). *The Literary Works of Matthew Prior*. Oxford: Clarendon Press
- Zuck, Roy, B. (1997). *The Speaker's Quote Book*. Grand Rapids. Kregel Publications.